

- Тонне О. Теоретичний аналіз поняття педагогічна взаємодія учасників освітнього процесу в умовах інклюзивної освіти. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. Том 11, № 5. С. 88-94. DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i5-013
- Tonne O. Teoretychnyi analiz poniattia pedahohichna vzaiemodiia uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh inkluzyvnoi osvity [Theoretical analysis of the concept of pedagogical interaction of participants in the educational process in the conditions of inclusive education]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka - Education. Innovation. Practice*, 2023. Vol. 11, No 5. S. 88-94. DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i5-013

УДК 37.06:37-056.2/.3

DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i5-013

Олена ТОННЕ

Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9257-4690>
 olenatonne2023@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Світовий досвід запровадження моделі інклюзивної освіти демонструє її ефективність в напрямку соціокультурної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, розвитку толерантності стосовно них у здорових однолітків і дорослих. У той же час це довготривалий процес, пов'язаний з низкою проблем, вирішення яких потрібно для повноцінної реалізації інклюзивної моделі освіти. Інклюзивна освіта передбачає створення системи умов, які забезпечують спеціальний психолого-педагогічний супровід навчання дітей з особливими освітніми потребами. Психологічна та педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі – це комплексна взаємодія команди фахівців та батьків дитини, яка спрямована на створення комфортних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, оволодіння нею знаннями, уміннями та навичками, успішній адаптації та самореалізації, тобто інтеграції в соціум.

Взаємодія - одна з основних філософських категорій, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія являє собою вид прямих чи опосередкованих, зовнішніх або внутрішніх стосунків або зв'язків. Це процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу людей один на одного, що передбачає їх взаємну обумовленість загальними завданнями, інтересами, спільною діяльністю і взаємно орієнтованими реакціями. Основними характеристиками взаємодії вважаються такі як: взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємовідношення, взаємні дії, взаємовплив.

У процесі теоретичного аналізу основних понять ми прийшли висновку що взаємодія - це узгоджена діяльність щодо досягнення спільних цілей і результатів, для вирішення проблеми або завдання, які є значущими для учасників. Саме діяльність лежить в основі розуміння педагогічної значущості взаємодії, в якій і через яку розкриваються здібності учасників освітнього процесу - предметно-практичні та психологічні. Крім того, у взаємодії відбувається міжособистісний вплив, що базується на взаєморозумінні і самоцінці основних учасників освітнього процесу.

Ключові слова: взаємодія; педагогічна взаємодія; інклюзивна освіта; суб'єкт; об'єкт.

Olena TONNE

Municipal institution "Zaporizhsky Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education"
 Zaporizhzhia Regional Council, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9257-4690>
 olenatonne2023@gmail.com

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF PEDAGOGICAL INTERACTION OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. The world experience of introducing the model of inclusive education demonstrates its effectiveness in the direction of socio-cultural integration of children with special educational needs, the development of tolerance towards them among healthy peers and adults. At the same time, this is a long-term process associated with a number of problems, the solution of which is required for the full implementation of an inclusive model of education. Inclusive education involves the creation of a system of conditions that provide special psychological and pedagogical support for the education of children with special educational needs. Psychological and pedagogical support of children with special educational needs in an inclusive educational environment is a complex interaction of a team of specialists and the child's parents, which is aimed at creating comfortable conditions that contribute to the development of the child's personality, mastery of knowledge, skills and abilities, successful adaptation and self-realization, i.e. integration into society.

Interaction is one of the main philosophical categories that reflects the processes of influence of various objects on each other, their mutual conditioning and change of state or mutual transition, as well as the generation of one object by another. Interaction is a type of direct or indirect, external or internal relationship or connection. This is a process of direct or indirect interaction of people on each other, which involves their mutual conditioning by common tasks, interests, joint activities and mutually oriented reactions. The following are considered the main characteristics of interaction: mutual knowledge, mutual understanding, mutual relations, mutual actions, mutual influence.

In the process of theoretical analysis of the main concepts, we came to the conclusion that interaction is a coordinated activity to achieve common goals and results, to solve a problem or task that is significant for the participants. It is the activity that underlies the understanding of the pedagogical significance of the interaction, in which and through which the abilities of the participants of the educational process - subject-practical and psychological - are revealed. In addition, interpersonal influence takes place in the interaction, which is based on mutual understanding and self-esteem of the main participants of the educational process.

Keywords: interaction; pedagogical interaction; inclusive education; subject; object.

Актуальність. У кожній державі, як і в житті кожної людини, є такі періоди, коли їй потрібна допомога іншої людини, групи людей, цілого суспільства. І в цій ситуації особливу роль можуть відіграти як соціальні інститути, так і окремі фахівці. Актуальною сьогодні є суспільна потреба у таких фахівцях. Сучасне суспільство характеризується відкритістю, багатофакторністю й різноспрямованістю впливів на молоде покоління. Суспільство несе з собою як збільшення можливостей розвитку людини, так і певний потенціал негативних впливів.

Реформування системи освіти України сьогодні пов'язано з підсиленням інтеграційних процесів, результатом яких є реалізація ідеї інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами (далі ООП) в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивне навчання - це система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з ООП, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство [8].

Світовий досвід запровадження моделі інклюзивної освіти демонструє її ефективність в напрямку соціокультурної інтеграції дітей з ООП, розвитку толерантності стосовно них у здорових однолітків і дорослих. У той же час це довготривалий процес, пов'язаний з низкою проблем, вирішення яких потрібно для повноцінної реалізації інклюзивної моделі освіти. Інклюзивна освіта передбачає створення системи умов, які забезпечують спеціальний психолого-педагогічний супровід навчання дітей з ООП. Психологічна та педагогічна підтримка дітей з ООП в інклюзивному освітньому середовищі – це комплексна взаємодія команди фахівців та батьків дитини, яка спрямована на створення комфортних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, оволодіння нею знаннями, уміннями та навичками, успішній адаптації та самореалізації, тобто інтеграції в соціум. Попри те, що дослідниками розглядаються різні умови взаємодії, означена вище проблема не втрачає своєї актуальності.

Аналіз наукових досліджень. Однією з найважливіших умов впровадження інклюзивної моделі в навчальному закладі є організація співпраці фахівців, результатом якої має стати освітнє середовище, максимально сприятливе для різнобічного розвитку всіх здобувачів освіти, у тому числі й учнів з ООП [5].

Сучасні українські вчені – педагоги вказують на необхідність вирішення різноманітних проблем, пов'язаних з розвитком ідеї педагогічної взаємодії: О.В. Глузман, О.М. Друганова, С.Т. Золотухіна, М.Б. Євтух, В.С. Курило, О.М. Микитюк, С.О. Микитюк, В.К. Майбородова, Н.С. Побірченко, Н.В. Пузиркова, О.А. Рацул та ін. [4].

Теоретичною базою аналізу взаємодії є теорії соціальної взаємодії – культурологічні та соціально психологічні теорії, що описують і пояснюють людську поведінку і соціальну реальність через взаємодію між людьми, які розроблені і представлені зарубіжними і вітчизняними вченими: М. Вебером, Г. Зіммелем, Т. Парсонсом, І. Гофманом, Ч. Кулі, Дж. Мідом, Г. Блумером, Дж. Хомансом, П. Сорокіним, Т. Шибутані, Г. Андреевой, М. Мнацаканяном, А. Ефендієвим, Г. Никіфоровим та ін. [5].

Закордонні дослідники (Р.Селман, О.Стауфорд, М.Фландерс, М.Хаузен) педагогічну взаємодію, або інтеракцію, розглядають з огляду на положення гуманістичної та когнітивної психології. З точки зору емоційної комунікації педагогічну взаємодію аналізують у своїх працях Е.Беленкіна, Л.Жарова, В.Котов, М.Рибакова, М.Сєдова, Р.Шакуров та ін. Як соціально-психологічний процес розглядають педагогічну взаємодію з дітьми М.Вейт, Б.Огаянц, О.Субботський [2, 4].

Сучасні українські вчені А.Бойко, А.Добрович, І.Дубровіна, В.Дяченко, С.Золотухіна, Н.Єлізарова, Т.Сущенко, М.Фрумін, Є.Чудінова та ін. наголошують на прикладному характері педагогічної взаємодії.

Проблему навчання та виховання дітей з ООП та шляхи її вирішення в Україні досліджували А.Колупаєва, М.Сварник, В.Синьова, Н.Софій, А.Шевцова та ін. У своїх працях вони наголошують на необхідності змін у підходах до організації надання освітніх послуг дітям з ООП та потребі пошуку нових форм освіти, які сприятимуть їх інтеграції у суспільство. Серед них особливої уваги заслуговує інклюзивна освіта [3].

Наразі, у педагогічній літературі приділяється значна увага вивченню професійної взаємодії соціального педагога. Зокрема, його взаємодія з адміністрацією закладу та педагогічним колективом розкривається у працях К.Моїсеєнко, А.Капської, з батьками учнів – у роботах І.Трубавіної, О.Безпалько, А.Конончук, Н.Сейко, Л.Харченко, І.Козубовської, Ф.Мустаєвої, Т.Кравченко, Т.Репної, Л.Алексєєвої; також шляхи розвитку взаємодії сім'ї та школи відображено у дослідженнях В.Бочарової, Б.Вольфова, Л.Назаренко. Взаємодію школи, сім'ї та правоохоронних органів у правовому вихованні учнів вивчає О.Карпов. Для того, щоб професійна взаємодія була ефективною й мала позитивний результат – адаптованість дітей, в освітньому середовищі необхідно створити умови, які б сприяли успішній акомодатії учнів до освітнього процесу [6].

Метою нашої статті є теоретичний аналіз поняття педагогічна взаємодія учасників освітнього процесу в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія - одна з основних філософських категорій, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія являє собою вид прямих чи опосередкованих, зовнішніх або внутрішніх стосунків або зв'язків. Це процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу людей один на одного, що передбачає їх взаємну обумовленість загальними завданнями, інтересами, спільною діяльністю і взаємно орієнтованими реакціями. Ознаки реальної взаємодії: одночасне існування об'єктів; двобічність зв'язків; взаємоперехід суб'єкта і об'єкта; взаємозумовленість зміни сторін; внутрішня самоактивність учнів.

Взаємодія - це узгоджена діяльність щодо досягнення спільних цілей і результатів, для вирішення проблеми або завдання, які є значущими для учасників. Взаємодія є одним з основних способів активізації саморозвитку і самоактуалізації учня. Вже давно встановлено зв'язок розвитку особистості і діяльності. Вона лежить в основі розуміння педагогічної значущості взаємодії, в якій і через яку розкриваються здібності учасників освітнього процесу - предметно-практичні та психологічні. Крім того, у взаємодії відбувається міжособистісний вплив, що базується на взаєморозумінні і самооцінці взаємодіючих.

Так, у тлумачному словнику української мови лексичне значення слова «взаємодія» розкривається як «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь у результаті якої має місце взаємний прояв тих чи інших особливостей» [1].

Взаємодія людини з іншими людьми є особливий тип зв'язку, відносин, який передбачає взаємні дії сторін, взаємні впливи та зміни. Серед цих взаємодій особливе місце належить спілкуванню (специфічна форма суб'єкт-суб'єктної взаємодії), а також спільної діяльності (специфічна форма суб'єкт-об'єктної взаємодії). Спілкування, виконує перцептивну (взаємо сприйняття партнерів по спілкуванню), комунікативну (взаємний обмін інформацією), інтерактивну (власне взаємодія партнерів по спілкуванню) функції. При цьому, спілкування є і атрибутом спільної діяльності, і самостійною цінністю.

Таким чином, питання психолого-педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу буде аналізуватися через розгляд спілкування.

У педагогіці взаємодія розуміється як особистісний контакт учасників освітнього процесу, що має наслідком зміну поведінки, діяльності, стосунків, установок тощо. У цьому сенсі взаємодія тотожна педагогічному спілкуванню (С. Батракова, В. Грехнев, В. Кан-Калик, І. Котова, В. Леонт'єв, В. Сластьонін та ін.), яке являє собою «соціально-нормативні форми взаємодії педагогів з учнями». У даному контексті поняття: «педагогічна взаємодія» (І. Котова, Е. Шиянов, Г. Щукіна та ін.), «особистісно-розвиваюча взаємодія» (В. Калинченко, І. Котова, В. Петровський) [4].

Основними характеристиками взаємодії вважаються такі як: взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємовідношення, взаємні дії, взаємовплив.

Педагогічна взаємодія - це такий процес, який відбувається між вихователем і вихованцем в освітньому процесі і спрямований на розвиток особистості дитини. Педагогічне осмислення це поняття отримало в наробках В. Загвязинського, Л. Левшина, Х. Лійметс та ін. Педагогічна взаємодія - дуже складний процес, що поєднує безліч компонентів: дидактичних, виховних і соціально-педагогічних взаємодій. Вона обумовлена: навчально-виховною діяльністю; метою навчання; вихованням.

Педагогічна взаємодія присутня в усіх видах людської діяльності: пізнавальній; трудовій; творчій. В її основі лежить, головним чином, співпраця.

Педагогічна взаємодія може розглядатися як процес, який виступає в декількох формах: індивідуальній (між вихователем і вихованцем); соціально-психологічній (взаємодія в колективі); інтегральній (об'єднує різні виховні впливи в конкретному суспільстві).

Взаємодія стає педагогічною, коли дорослі (педагоги, батьки) виступають у ролі наставників. Педагогічна взаємодія передбачає рівність відносин. Для дорослих педагогічна взаємодія пов'язана з моральними труднощами, з небезпекою перейти хитку грань, за якою починається авторитаризм, моралізаторство і, наприкінці, насильство над особистістю. У ситуаціях нерівноправності у дитини настає відповідна реакція, вона надає пасивний, а іноді і активний опір вихованню.

Взаємодія, в основі якої лежить спільна діяльність педагогів і учнів, прийшла на зміну активному односторонньому впливу, прийнятому в авторитарній педагогіці. Основними параметрами педагогічної взаємодії є взаємовідношення, взаємосприйняття, підтримка, довіра, а її сутністю - «прямий або непрямий вплив суб'єктів цього процесу один на одного, що породжує їх взаємний зв'язок» [9].

Кожна з цих характеристик має свій зміст, але тільки їх реалізація в комплексі в освітньому процесі забезпечує його ефективність.

До інтегративних характеристик будь-якої взаємодії, у тому числі і педагогічної, відносять спрацьовування і сумісність.

Спрацьовування характеризує узгодженість у діях, що забезпечує їх успішність з позицій кількості, якості, швидкості, оптимальної координації дій сторін, що контактують, на основі взаємного сприяння.

Сумісність виражається в максимально можливій задоволеності партнерів одне одним, емоційній підтримці.

У зв'язку зі складністю і різноманітністю можливостей освітнього процесу, великою кількістю його учасників виділяють безліч типів взаємодії, що знаходять відображення в різних підходах до їх класифікації.

В основі класифікацій лежить та чи інша провідна ознака:

✓ За суб'єктом і об'єкт-суб'єктом: особистість - особистість (дитина - дитина, педагог - дитина, педагог - педагог, педагог - батько тощо.); колектив - колектив (колектив молодших - колектив старших, група - група, дитячий колектив - педагогічний колектив, педагогічний колектив - батьківський колектив тощо).

✓ За спрямованістю взаємодії: пряма і непряма.

✓ За змістом діяльності: взаємодія в освітній, виховній, трудовій, спортивній та іншій діяльності.

✓ За наявністю або відсутністю мети: цілеспрямована, стихійна.

✓ За ступенем керованості: керована, напівкерована, некерована.

✓ За типом взаємозв'язку: «на рівних», керівництво.

✓ За характером взаємодії: співробітництво, діалог, угода, опіка, придушення, індиферентність (байдужість), конфронтація, конфлікт.

✓ Інші варіанти: випадкова або навмисна взаємодія, приватна або публічна, тривала або короткотривала, вербальна (мова) або невербальна (мова жестів), продуктивна і непродуктивна.

Кожен з типів взаємодії робить відповідний вплив на психологічний стан взаємодіючих сторін. Так, продуктивна взаємодія приносить радість, призводить до відвертості, щирості, відкритості. Непродуктивна - супроводжується негативними емоціями: агресії, страху, тривожного очікування, паніки, призводить до недовіри, скритності, ворожості. Всі типи взаємодії між собою супроводжують одна одну, при зміні умов переходять одна в одну. У конкретній педагогічній ситуації завдання педагога полягає в пошуку ведучого, оптимального типу взаємодії. Швидка змінюваність ситуацій обумовлює динаміку характеру взаємодії учасників освітнього процесу і вимагає прийняття оперативного рішення.

В організації педагогічної взаємодії педагогу належить керівна роль (у прихованій або відкритій формі), але це не означає пасивності вихованців, так як ефективний педагог відчує їх прагнення, інтереси, потреби і це визначає вибір змісту і форм роботи педагога.

Як і кожен процес, взаємодія, у тому числі педагогічна взаємодія рухається до певної мети і розглядається з точки зору її ефективності.

Ефективна педагогічна взаємодія - це спільно побудовані дії учасників освітнього процесу, що забезпечують необхідні умови для особистісного зростання, розвитку особистісного потенціалу, розвитку навичок рефлексивної поведінки, подолання стереотипізації сприйняття, емоційно-душевного комфорту, розвитку навичок ефективного вербального і невербального спілкування, саморегуляції, розвитку потреби у самоактуалізації.

Педагогічна взаємодія може проявлятися у вигляді співробітництва, коли обома сторонами досягається взаємна згода і солідарність у розумінні цілей спільної діяльності і шляхів її досягнення, і у вигляді суперництва, коли успіхи одних учасників спільної діяльності стимулюють або гальмують більш продуктивну і цілеспрямовану діяльність інших її учасників. Взаємодія педагога і учня (вихованця) може бути успішною, якщо обидві сторони в ній виступають як паритетні, рівноправні, в міру своїх знань і можливостей, партнери. Дійсна взаємодія вчителя і учнів у навчанні є центральною ланкою в педагогіці співробітництва.

Виділяються різні площини взаємодії. Такі як взаємодія «вчитель-учень», взаємодія «особистість-колектив», взаємодія «вчитель-батьки», «вчитель-вчитель». Останнім часом досить багато уваги приділяється впливу на освітній процес сім'ї дитини, взаємодії сім'ї і школи, при цьому розкривається новий характер взаємовідносин у тріаді «вчитель - учень - батьки». В школу прийшла велика кількість фахівців інших спеціальностей, що породило нові площини взаємодії: «вчитель-фахівець», «учень-фахівець», «батько-фахівець», а також більш багатовимірні зв'язки.

Якість розв'язання завдань інклюзивної освіти залежить від багатьох умов, в першу чергу, залучення необхідних спеціалізованих фахівців із метою розробки стратегії навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах освітнього середовища. Учасниками освітнього процесу в інклюзивному освітньому середовищі є: адміністрація закладу освіти; вчитель початкових класів

(класний керівник); педагоги середньої та старшої ланки; асистент вчителя; практичний психолог, соціальний педагог; вчитель – дефектолог (з урахуванням освітніх потреб дитини з ООП); вчитель – реабілітолог; батьки дитини з ООП.

Специфічною умовою створення інклюзивного освітнього середовища є системна взаємодія шкільного колективу (адміністрації закладу освіти, педагогів, асистентів вчителів, психолога, соціального педагога та ін.) з фахівцями системи спеціальної освіти, фахівців закладів медико-соціальної реабілітації, діяльність яких має бути сфокусована як на подолання наявних труднощів в учнів з ООП, так і на надання системи спеціальних знань педагогам, щоб уникнути цих труднощів. Така співпраця фахівців має бути зосереджена на оптимальному співвідношенні цілеспрямованих професійних впливів з метою удосконалення умов впровадження інклюзивних підходів.

На думку фахівців-практиків, у навчальному закладі має бути створена психолого-педагогічна команда індивідуального супроводу дитини, мета роботи якої полягає в опрацюванні ефективних технологій її навчання. Важливість поняття «команда» ґрунтується на єдності й спільному баченні стратегічної мети та колективної відповідальності за її досягнення [4].

Командний підхід в інклюзії сприяє системній інтеграції професійних зусиль для усвідомлення всіма членами команди потреб учня з психофізичними порушеннями в комплексі, а не лише під кутом зору окремого фахівця, та для більш ефективної реалізації усіх поставлених цілей.

Результати роботи команди в інклюзивному навчальному закладі характеризується низкою ознак: спільна взаємодія; спільні завдання; спільна відповідальність; розподіл функціональних обов'язків; особистісна неформальна взаємодія; взаємодоповнюючий (за професійними та психологічними характеристиками) склад учасників команди; участь усіх учасників команди у напрацюванні рішень; взаємний вплив; стосунки, побудовані на довірі [5].

Таким чином, кількість учасників освітнього процесу і ліній взаємодії значно зростає. Кожен з них розуміється як активна одиниця, тобто суб'єкт.

Категорія суб'єкта, як відомо, - одна з центральних у філософії, особливо в онтології (Аристотель, Декарт, Кант, Гегель). Велику увагу вона викликає і в сучасній психологічній науці (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, В. Лекторський).

Характеристики суб'єкта (за С. Рубінштейном):

1. Суб'єкт передбачає об'єкт. В силу цього в пізнанні буття С. Рубінштейн фіксує два взаємопов'язані напрямки: «буття як об'єктивна реальність, як об'єкт усвідомлення людиною; людина як суб'єкт, що пізнає, що відкриває буття, здійснює його самосвідомість» [2].

2. Суб'єкт суспільний за формою (засобом, способом) своєї дії (пізнавальною або практичною). Пізнає суб'єкт - це громадський суб'єкт, який усвідомлює пізнаване ним буття у суспільно-історично сформованих формах» [2].

3. Громадський суб'єкт має і конкретну, індивідуальну форму реалізації; колективний суб'єкт представлений в кожній особистості і навпаки.

4. Свідомо регульована діяльність завжди суб'єктивна, в ній суб'єкт і формується сам. С. Рубінштейн звертає увагу на те, що «Я» передбачає деяку діяльність і, навпаки, «будь-яка, керована, свідомо регульована діяльність завжди передбачає дійову особу, суб'єкта цієї діяльності - я даного індивіда» [2]. Це твердження виступає в якості однієї з основних характеристик не тільки суб'єкта, але і самої діяльності.

5. Суб'єкт - свідомо дійова особа, самосвідомість якої - це «усвідомлення самого себе як істоти, усвідомлює світ і змінює його, як суб'єкта, діючої особи в процесі її діяльності - практичної і теоретичної, усвідомлення суб'єкта діяльності в тому числі». Це визначення отримує в теорії С. Рубінштейна форму афоризму «Людина як суб'єкт життя».

6. Суб'єктність визначається в системі відносин з іншими людьми.

7. Суб'єктність є неподільна цілісність спілкування, діяльності, самосвідомості і буття.

8. Суб'єкт діяльності сам формується і створюється в цій діяльності. Згідно С. Рубінштейну, «суб'єкт у своїх діях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється і має прояв; він в них утворюється і визначається. Тому тим, що він робить, можна визначати те, що він є» [2].

9. Суб'єктність є категорія інтерпсихічна.

До цих суб'єктних характеристик людини необхідно додати її характеристику і як особистості в якості суб'єкта. Вона включає, по Е. Климову: спрямованість, мотиви; ставлення до навколишнього, до діяльності, до себе; саморегуляцію, що виражається в таких якостях, як зібраність, організованість, терплячість, самодисципліна; креативність, інтелектуальні риси індивідуальності; емоційність.

Усі ці характеристики в повній або згорнутій формі притаманні і суб'єктам освітнього процесу [2]. І всі ці характеристики необхідно враховувати під час побудови процесу взаємодії.

Ж. Піаже також розглядав активність як одну з провідних характеристик суб'єкта. Суб'єкт перебуває в постійній взаємодії із середовищем; йому вроджена властива функціональна активність пристосування, за допомогою якої він структурує вплив на середовище. Активність виявляється в діях,

серед яких різні трансформації, перетворення об'єкта (переміщення, комбінування, видалення тощо) і створення структур є провідними. Ж. Піаже підкреслює важливу для педагогічної психології думку щодо того, що між об'єктом і суб'єктом завжди існує взаємодія, яка протікає в контексті попередньої взаємодії, попередньої реакції суб'єкта. Іншими словами, суб'єкт дії - це завжди діяч.

Далі, виникає питання про співвідношення понять «суб'єкт» і «особистість».

Суб'єкт і особистість. Проблема суб'єктності в останні десятиліття виступає в якості об'єкта спеціального вивчення в психології особистості (К. Абульханова, А. Брушлинський, В. Слободчиков, В. Петровський). Ідея суб'єктності людини, що означає «... властивість самодетермінації її буття в світі» (В. Петровський), розглядається в якості опори для даної галузі психології. «Бути особистістю ... означає бути суб'єктом діяльності, спілкування, самосвідомості», - зазначає В. Петровський, розглядаючи через цю категорію внутрішній зв'язок між особистісним і суб'єктним. За В. Петровським:

1. «Бути особистістю - означає бути суб'єктом власного життя, будувати свої вітальні (в широкому сенсі) контакти зі світом». Це включає фізичний, психофізичний, психологічний, соціальний та інші аспекти взаємин людини з її природним і соціальним оточенням.

2. «Бути особистістю - означає бути суб'єктом предметної діяльності», в якій людина виступає як діяч.

3. «Бути особистістю - це бути суб'єктом спілкування». В. Петровський підкреслює важливу для розуміння зв'язку цих категорій думку, що «... бути особистістю як суб'єктом спілкування неможливо без тої чи іншої міри ідеальної репрезентації людини в житті інших людей».

4. Бути особистістю означає бути суб'єктом самосвідомості, що включає самооцінку, відкриття власного «Я» та ін. [2].

До цих суб'єктних характеристик людини необхідно додати її характеристику і як особистості в якості суб'єкта. Вона включає, по Е. Климову: спрямованість, мотиви; ставлення до навколишнього, до діяльності, до себе; саморегуляцію, що виражається в таких якостях, як зібраність, організованість, терплячість, самодисципліна; креативність, інтелектуальні риси індивідуальності; емоційність.

Всі ці характеристики повною або у згорнутій формі притаманні і суб'єктам освітнього процесу. І. Зимова пропонує такий аналіз специфічних особливостей суб'єктів освітнього процесу.

1. Кожен педагог і учень, будучи громадським суб'єктом (педагогічне співтовариство або учнівство), разом є сукупним суб'єктом всього освітнього процесу. Сукупний суб'єкт, репрезентує суспільні цінності, представлені в кожній освітній системі, установі адміністрації, викладацьким колективом, учнівським співтовариством. Діяльність цих сукупних суб'єктів спрямовується, регламентується нормативно-правовими та програмними документами. Кожен з вхідних в сукупний суб'єкт конкретних суб'єктів має свої, але узгоджені, об'єднані цілі. Вони представлені у форматі певних результатів, але з розмежуванням функцій і ролей, в силу чого освітній процес є складна поліморфна діяльність. Загальна мета освітнього процесу як діяльності - збереження і подальший розвиток суспільного досвіду, накопиченого цивілізацією, конкретним народом, спільнотою. Вона здійснюється двома зустрічно спрямованими цілями передачі і прийому, організації освоєння цього досвіду і його засвоєння. В цьому випадку ми говоримо про сукупний ідеальний суб'єкт всього освітнього процесу, ефективність дії якого визначається усвідомленням обома його сторонами загальної цивілізаційно-значущої мети.

2. Специфічною особливістю суб'єктів освітнього процесу є також їх мотиваційна сфера, що складається з двох сторін. Суб'єкт педагогічної діяльності за ідеальною схемою працює заради досягнення спільної мети - «для учнів а потім для себе». Суб'єкт навчальної діяльності діє як би в зворотному напрямку цієї схеми: «для себе - заради досягнення спільної мети» як віддаленій і не завжди експліціруємої перспективи. Загальна для освітнього процесу точка «для учня» з боку педагога і «для себе» зі сторони учня визначає прагматичний, «реально діючий», в термінології А. Леонтьєва, мотив. Саме він характеризує дії сукупного ідеального суб'єкта, представленого педагогом і учнем. «Розумні» мотиви лежать ніби в основі освітнього процесу, не завжди навіть повною мірою усвідомлені не тільки учнем, але й педагогом.

3. Предметом освітнього процесу як діяльності зі сукупного суб'єкта, тобто тим, на що вона спрямована, є сукупність цінностей суспільної свідомості, система знань, способів діяльності, передача яких з боку педагога зустрічається з певним способом їх оволодіння учнем. Якщо його спосіб освоєння збігається з тим методом дії, який пропонує педагог, то сукупна діяльність доставляє задоволення обом сторонам. Якщо в цій точці намічається розбіжність, то порушується і сама спільність предмета.

4. Розвиток і саморозвиток суб'єктів. Специфіка освітнього процесу полягає у взаємодоповнюваності цих двох явищ: розвиток учня передбачає постійний саморозвиток педагога, як умову розвитку учня. Суб'єкти освітнього процесу немов би «приречені» на саморозвиток, внутрішня сила якого слугує джерелом і імпульсом розвитку кожного з них.

5. Специфіка суб'єкта освітнього процесу відображає і таку важливу характеристику, як формування суб'єкта в системі його відносин з іншими. Освітній процес у будь-якій педагогічній

системі представлений найрізноманітнішими людьми, групами, колективами (викладацьким, учительським, класним тощо). Саме тому проблема колективного суб'єкта стає самостійною навчально-виховною та виробничою проблемою, проблемою взаємин учнів (Я. Коломінський) та вчительського колективу як окремого випадку соціальної спільноти (А. Петровський, А. Донцов, Е. Ємельянов та ін.).

Висновок. У процесі теоретичного аналізу основних понять ми прийшли висновку що взаємодія - це узгоджена діяльність щодо досягнення спільних цілей і результатів, для вирішення проблеми або завдання, які є значущими для учасників. Саме діяльність лежить в основі розуміння педагогічної значущості взаємодії, в якій і через яку розкриваються здібності учасників освітнього процесу - предметно-практичні та психологічні. Крім того, у взаємодії відбувається міжособистісний вплив, що базується на взаєморозумінні і самооцінці основних учасників освітнього процесу.

Діти з особливими освітніми потребами мають багато специфічних потреб, над задоволенням яких мають працювати фахівці різного профілю. Одна людина не може займатися питаннями когнітивного, моторного, соціального та комунікативного розвитку дитини. Це може зробити лише команда відповідних фахівців, які активно співпрацюють та обмінюються знаннями й інформацією.

Ми розглянули поняття педагогічна взаємодія, оскільки мова йде про освітній процес, в основі якого взаємодія здобувача освіти та педагога. Подальші дослідження передбачається провести в напрямку вивчення інших проблем педагогічної взаємодії здобувачів освіти з ООП і фахівців загальної та спеціальної освіти, які саме мають забезпечити комфортні умови для таких учнів в інклюзивному освітньому середовищі.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка / посіб. для студентів вищ. навч. закл. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с. (Альма - матер).
3. Ілляшенко Тамара. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі. Соціальний педагог. 2009. № 5. С.26-35
4. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
5. Колупаєва А.А., Данілавічюте Е.А., Литовченко С.В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. К.: Видавничка група «А.С.К.», 2012. 192 с.
6. Лавріненко Л. І. Школа для кожного (окремні аспекти інклюзивної освіти) : навчально-методичний посібник для керівників закладів освіти, учителів та вихователів ЗДО, ГПД, шкіл-інтернатів, методистів. Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет (ЧНТУ), 2017. 168 с.
7. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості: Монографія. К.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
8. Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19#Text>
9. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

References

1. A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / comp. and goal ed. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin: VTF "Perun", 2001. 1440 p.
2. Volkova N.P. Pedagogy / manual. for university students education closing. K.: Publishing center "Akademiya", 2002. 576 p. (Alma - mother).
3. Tamara Ilyashenko. Integration of children with special educational needs in a comprehensive school. Social teacher. 2009. No. 5. P.26-35
4. Kolupaeva A. A. Inclusive education: realities and prospects: monograph. Kyiv: Summit-Book, 2009. 272 p.
5. Kolupaeva A.A., Danilavichyute E.A., Lytovchenko S.V. Professional cooperation in an inclusive educational institution: teaching method. manual K.: "ASK" Publishing Group, 2012. 192 p.
6. Lavrinenko L. I. A school for everyone (individual aspects of inclusive education): a teaching and methodical manual for heads of educational institutions, teachers and educators of primary and secondary schools, boarding schools, and methodologists. Chernihiv: Chernihiv National Technological University (ChNTU), 2017. 168 p.
7. Panok V.G., Rud G.V. Psychology of the individual's life path: Monograph. K.: Nika-Center, 2006. 280 p.
8. On making changes to the Law of Ukraine "On Education" regarding the peculiarities of access of persons with special educational needs to educational services. Official website of the Parliament of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19#Text>.
9. Stolyarenko O. B. Personality Psychology. Education manual K.: Center of Educational Literature, 2012. 280 p.